

DE BEGIJNHOFWIJK

BRUSSELS
HOOFDSTEDELIJK
GEWEST

SOLIBEL
EDITION

DE COLLECTIE
BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

is een initiatief van
Staatssecretaris Didier van Eyll,
verantwoordelijk voor het Brusselse erfgoed
in samenwerking met
uitgeverij Solibel Edition

Adviescomité

onder het voorzitterschap van Cécile Jodogne, kabinet van de Staatssecretaris
Christine Denayer, dienst Monumenten en Landschappen
Olivier de Patoul, Solibel Edition
Marc Gierst, graficus
David Stephens, gespecialiseerd journalist

Tekst

Association du Patrimoine artistique a.s.b.l.

Iconografische research

Association du Patrimoine artistique a.s.b.l.
20 Wolstraat - 1000 Brussel

ILLUSTRATIES

b = bovenaan; o = onderaan; m = midden; r = rechts

Alle foto's zijn het eigendom van het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium (K.I.K.P.), behalve de hierna volgende: Koninklijke Bibliotheek: 16; O.C.M.W. van Brussel: 23 (o); Stichting Karel Buls: 4(o) en 5(o); Broodhuis: 30 (o); Marcel Vanhulst - Hoofdstedelijk Gewest Brussel: omslagfoto's; "Zicht op Brussel", schilderij van J.B. Bonnecroy, aangekocht door de Koning Boudewijnstichting met steun van de Nationale Loterij (dit schilderij bevindt zich in de Koninklijke Musea voor Schone Kunsten te Brussel) 2 et 3(o)

INLICHTINGEN

SINT-JAN-DE-DOPERKERK
Begijnhofplein
1000 Brussel

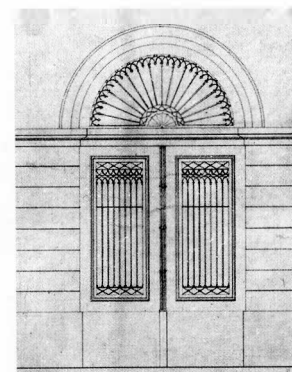
HET GROOT GODSHUIS
Grootgodshuisstraat, 7
1000 Brussel

De Begijnhofwijk is bereikbaar per metro met de lijnen 1A en 1B,
station Sint-Katelijne

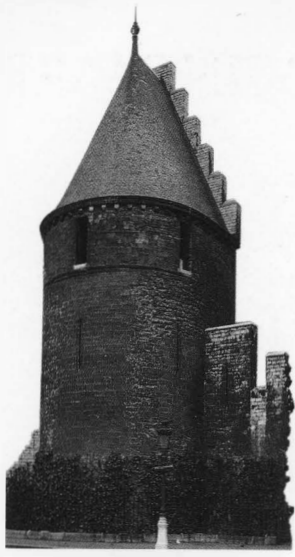
BRUSSEL, STAD VAN KUNST EN GESCHIEDENIS

DE BEGIJNHOFWIJK

EN HET GROOT GODSHUIS

HET BEGIJNHOF ONZE-LIEVE-VROUW TEN WIJNGAARD	2
DE OUDE GOTISCHE KERK EN ZIJN SCHILDERIJEN ...	6
DE HUIDIGE BAROKKERK	10
HET GROOT GODSHUIS	20
DE BEGIJNHOF- EN GROOT GODSHUISWIJK	26

De Zwarte toren niet ver van de Begijnhofwijk is een overblijfsel van de stadswal uit de 11de eeuw. Het Groot Begijnhof vestigde zich buiten de muren van de stad en werd pas door de tweede stadswal uit de 14de eeuw in de stadskern opgenomen.

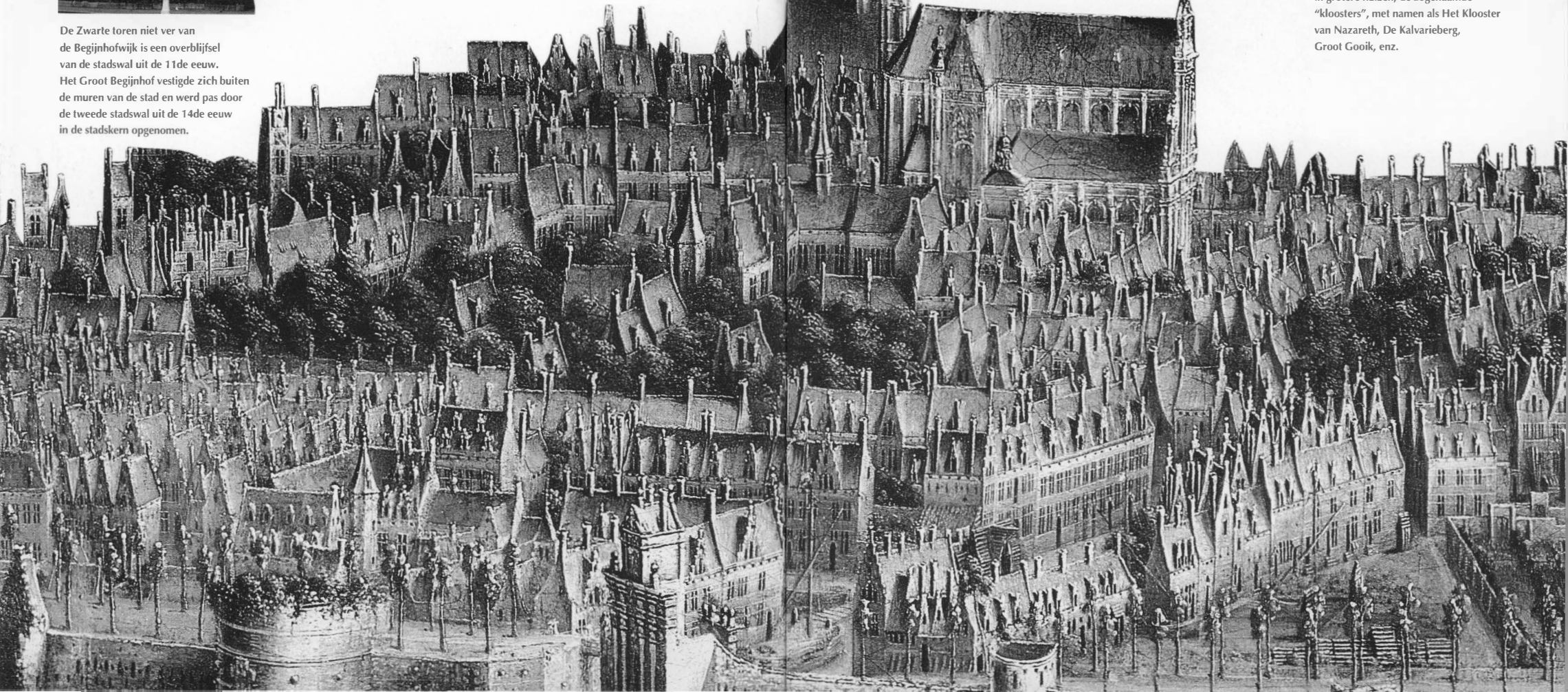
HET BEGIJNHOF

De naam Begijnhofwijk die de buurt rond de Sint-Jan-de-Doperkerk tot op vandaag behouden heeft, voert ons terug naar zijn oorsprong omstreeks het midden van de 13de eeuw. In de huidige straten is er niets dat nog herinnert aan die ver vervlogen tijd toen enkele vrome vrouwen de gewoonte hadden aangenomen bijeen te komen in een kleine kapel, toegewijd aan de H. Maagd, om daar in afzondering hun spontane godsvrucht te beleven. Dat kleine bedehuis lag buiten de stadswal, in de moerassige weiden voorbij de Lakense Poort, die vandaag verdwe-

ONZE-LIEVE-VROUW TEN WIJNGAARD

nen is, en de Zwarte Toren die bewaard is gebleven. De demografische hoogconjunctuur van de 13de eeuw, de overbevolking in de steden en het tekort aan mannen verklaren het ontstaan van dat soort religieuze vrouwenverenigingen van onderlinge hulp, die zich zowat overal in de Nederlanden aan de rand van de steden vestigden. De kerkelijke overheid zocht ze zeer snel te controleren en te reglementeren. In 1252 kregen de begijnen die nog in stad woonden, van het kapittel van Sint-

Zicht op het Groot Begijnhof in de 17de eeuw, detail van een schilderij van J.B. Bonnecroy (1618-1676). De huizen van de begijnen, klein en groot, zijn vandaag bijna allemaal verdwenen. Een aantal huisnamen is bekend gebleven : Klein Gooik, De Maagdenburg, De Doornenkroon, Het Engelenhuis of Sint-Anna. De arme begijnen woonden bijeen in grotere huizen, de zogenaamde "kloosters", met namen als Het Klooster van Nazareth, De Kalvarieberg, Groot Gooik, enz.

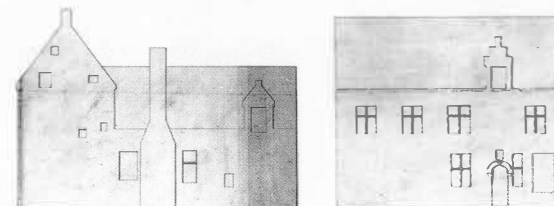
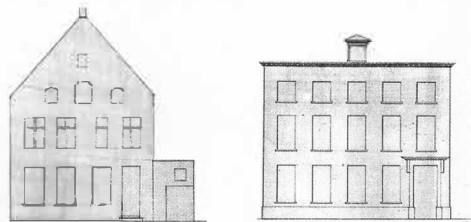

Zicht op het Groot Begijnhof, detail van het stadsplan van Brussel door Martin de Tilly uit 1639. Vanaf de hoofdstraat van het begijnhof - de huidige Begijnhofstraat - vertakt zich een net van steegjes en gangen, die elkaar loodrecht kruisen. Achter de kerk bevinden zich de infirmerie en de tuinen, boomgaarden en moestuinen van de begijnen.

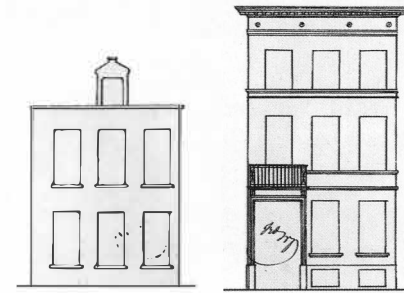
Goedele de toelating om zich in de nabijheid van hun kapel te vestigen op een perceel dat hen bezorgd was door de pastoor die belast was met de kerkdiensten. Deze geestelijke stelde de statuten van het Begijnhof op en werd er de eerste provisor van. De begijnen hielden zich bezig met ziekenzorg en hadden een infirmerie. Daarnaast bewerkten ze ook wol. Die activiteit kwam goed uit toen de betrekkingen tussen de magistraten van de Brabantse steden en de volders en wevers vertroebeld waren. De begijnen aarzelden niet om hun eigen laken te verkopen en stonden op hun onafhankelijkheid, zowel tegenover de kerkelijke overheid als tegenover de lakengilde die hun handel aan banden probeerden te leggen.

De regels waaraan de begijnen onderworpen waren, waren niet zeer streng : ze legden slechts tijdelijke geloften van gehoorzaamheid en kuisheid af, waaraan ze altijd konden verzaken wanneer ze weer een werelds leven wilden leiden. Ze mochten vrij de stad in- en uitgaan, en moesten alleen zien dat ze voor het vallen

van de avond naar het Begijnhof terugkeerden. Veel alleenwonende vrouwen, die de door de grote kloosters gevraagde bruidsschat niet konden betalen, vonden een onderkomen in deze half-wereldse, half-kerkelijke instelling waar de discipline en het isolement niet al te groot waren. De archieven getuigen van de snelle opgang van het Begijnhof in de tweede helft van de 13de eeuw. Het aantal begijnhuizen nam snel toe. De rijke begijnen woonden in individuele huizen met een dienstbode, de armere begijnen woonden met meerderen samen in één woning. De oorspronkelijk houten huizen werden geleidelijk vervangen door huizen uit steen. Het Begijnhof was omringd door een muur en een watergracht, die ook na de bouw van de tweede stadswal bleven bestaan. Het Begijnhof kwam voortaan wel binnen de stadskern te liggen. In het begin van de 13de eeuw werden de verdenkingen van ketterij die op de Brabantse begijnen hadden gerust, weggenomen door een pauselijke bul die hen onder de bescherming van de paus plaatste. Het Groot Begijnhof ging een verdere bloei tegemoet. Intussen hadden de begijnen een kerk laten bouwen ter vervanging van hun te klein geworden kapel.

De in het stadsarchief bewaarde verbouwingsplannen en enkele unieke foto's van voor de afbraak tonen het typische uitzicht van de huizen.

De laatste vandaag nog overblijvende huizen dateren bijna allemaal uit de 18de eeuw en werden grondig verbouwd. Een ervan in de Begijnhofstraat, bovenaan rechts, heeft nog een laterale topgevel in de oude stijl.

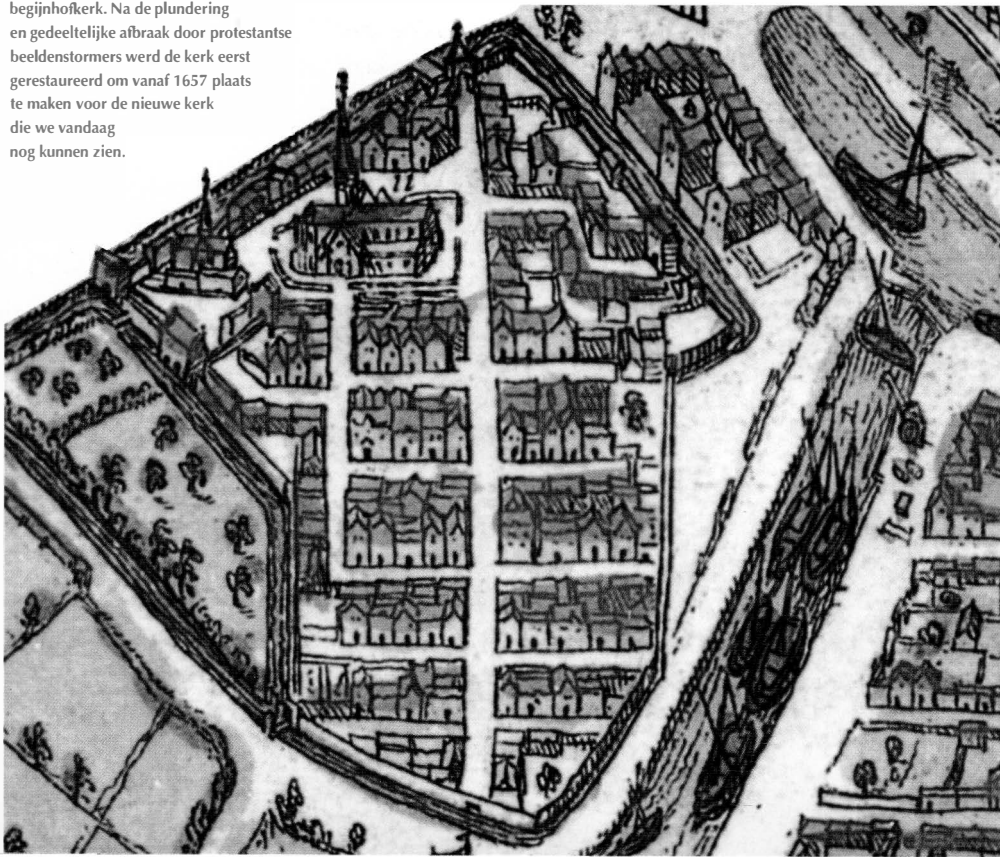
De huizen van de begijnen, oorspronkelijke uit hout, werden geleidelijk in baksteen en natuursteen herbouwd. De nog bestaande huizen in de 19de eeuw werden gesloopt of verbouwd en oppervlakkig gemoderniseerd. Daarbij verdwenen de topgevels en dakvensters en werden de muren wit bepleisterd.

DE OUDE GOTISCHE KERK

Om het groeiende aantal begijnen samen aan de erediensten te laten deelnemen werd einde 13de, begin 14de eeuw een ruime kerk gebouwd. Het gotische gebouw, met een middenschip, zijbeuken en een dwarsschip stond op dezelfde plaats als de huidige kerk die in de 17de eeuw werd herbouwd. We weten hoe de eerste kerk eruitzag dank zij enkele schaarse iconografische documenten, meer bepaald het panoramische stadsplan van Brussel door Braun en Hogenberg uit 1572 en dat door Martin de Tailly uit 1639. Van buiten gezien had ze het massieve en gedrongen karakter dat typisch is voor de Brabantse gotiek van de 13de eeuw. De traveeën waren door zware steunberen gescheiden en een naaldbekroning markeerde de kruising van middenschip en dwarsschip. Over het kerkmeubilair is weinig bekend. Het bestond waarschijnlijk uit retabels en

Detail van het plan van Braun en Hogenberg uit 1572, een van de oudste voorstellingen van de 13de eeuwse begijnhofkerk. Na de plundering en gedeeltelijke afbraak door protestantse beeldenstormers werd de kerk eerst gerestaureerd om vanaf 1657 plaats te maken voor de nieuwe kerk die we vandaag nog kunnen zien.

EN ZIJN SCHILDERIEN

gepolychromeerde beelden, maar die werden in 1579, tijdens de godsdienstoorlogen, volledig vernield door beeldenstormers. De protestanten die de stad in hun macht hadden, verboden de katholieke eredienst in 1581 en sloten de kloosters om er een burgerlijke bestemming aan te geven. Het Begijnhof werd verdeeld in kavels die te koop werden aangeboden. Ook de kerk werd verkocht met de verplichting voor de koper om ze te slopen. De kerk werd slechts van de volledige afbraak gered doordat Alexander Farnese er net op tijd in slaagde de protestanten uit de stad te verjagen. Het dakgebinte en een deel van de gewelven waren al afgebroken.

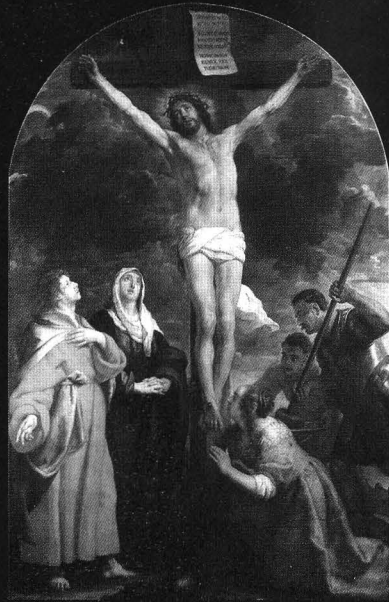
Gedurende meerdere jaren moesten de kerkdiensten in de kapel van de infirmerie worden gehouden. De kerk kon pas in 1604 weer worden ingewijd, maar de restauratiewerken duurden nog tot in de jaren 1620. Mogelijk werden ze geleid door de befaamde architect Wenceslas Coebergher, die ook de kerk van Scherpenheuvel bouwde. In dezelfde jaren kreeg de kerk ook nieuwe schilderijen van de caravaggiaanse meester Theodoor Van Loon (1581-1667) die zeer nauw met Coebergher samenwerkte. De begijnen deden ook een beroep op de even getalenteerde Gaspar De Crayer (1584-1669), een Brusselse leerling van Rubens. Een aantal van deze schilderijen hangt vandaag nog in de huidige kerk. De keuze van beide schilders getuigt van de goede smaak van de meesteressen van het Begijnhof, maar werpt ook licht op de evolutie van de instelling, die mettertijd veel aristocratischer was geworden en sterk verbonden met het hof van de aartshertogen Albrecht en Isabella. Tijdens hun regeerperiode (1598-1633) gaven beiden herhaaldelijk blijk van hun welwillende houding tegenover de religieuze instellingen van de stad, waarvan ze de heropbouw of verfraaiing aanmoedigden. Hoewel de oude kerk volledig gerestaureerd was, viel hij niet langer in de smaak van de begijnen. Omstreeks het midden van de 17de eeuw vatten ze het ambitieuze plan op om hun kerk volledig te herbouwen in een eigentijdse stijl die de faam van hun instelling alle eer zou aandoen.

Sint-Begga door een onbekend schilder uit de 17de eeuw. Deze heilige, die in de 7de eeuw leefde, werd in de Nederlanden vereerd vanaf de 16de eeuw en aanzien als de stichtster van de begijnhoven, hoewel die pas vijf eeuwen na haar dood ontstaan zijn.

Christus aan het kruis tussen de heilige Maagd, de heilige Maria-Magdalena en Sint-Jan door Gaspar De Crayer (1584-1669), een Brusselse leerling van Rubens. Zijn stijl is echter rustiger en classicistischer dan die van Rubens. Hij schilderde meerdere doeken voor de beginhofkerk en de infirmerie.

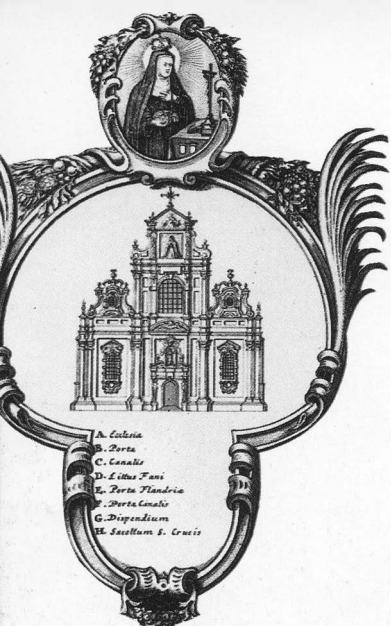
Christus aan het kruis tussen de heilige Maagd, de heilige Maria-Magdalena en Sint-Jan door Gaspar de Crayer (1584-1669), een Brusselse leerling van Rubens. Zijn stijl is echter rustiger en classicistischer dan die van Rubens. Hij schilderde meerdere doeken voor de beginhofkerk en de infirmerie.

De verlossing van Sint-Petrus door Theodoor Van Loon. De clair-obscurcontrasten en het realistische en volkse karakter van sommige details verraden de invloed van Caravaggio. Van Loon was een van de eerste navolgers van deze schilder in de Nederlanden.

Rechts : De Annunciatie door Theodoor Van Loon (1581-1667). Deze schilder heeft dikwijls meegewerkt aan de decoratie van gebouwen die gebouwd of gerestaureerd zijn door Wenceslas Coebergher.

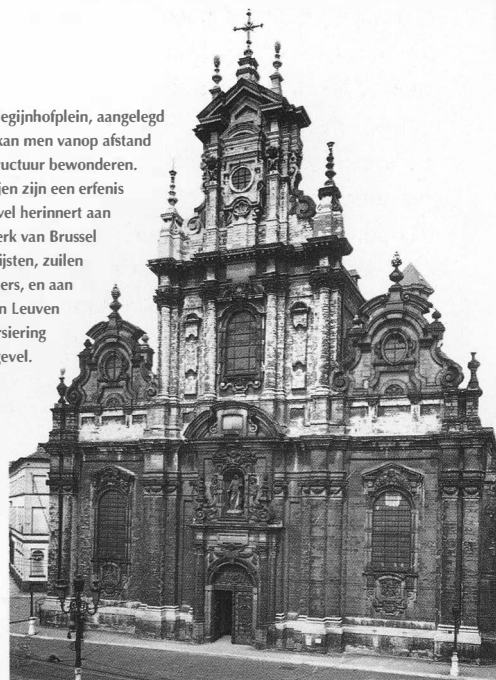
De gevel van de begijnhofkerk, door graveur J. Harrewijn afgebeeld in het begin van de 18de eeuw onder de voorstelling van Sint-Begga. De kerk was toen waarschijnlijk nog niet voltooid, want er zijn frappante verschillen tussen de gravure en het afgewerkte gebouw.

DE HUIDIGE BAROKKERK

Tijdens de hele eerste helft van de 17de eeuw werden de vele kerken in onze gewesten die door de godsdiensttroebelen waren beschadigd, gerestaureerd en verfraaid. Nieuwe kerkgebouwen, die beantwoordden aan de voorschriften van het Concilie van Trente en naar het model van de Gesù-kerk in Rome gebouwd werden, verrezen in Brussel, Leuven, Antwerpen, Brugge ... De Zuidelijke Nederlanden, het laatste katholieke bolwerk nadat de noordelijke provincies tot het protestantisme waren overgegaan, gaven op die manier uitdrukking aan hun vastheid in de katholieke leer en hun trouw aan Rome. Gesteund door de Aartshertogen beleefden de religieuze instellingen een ongeken- de bloeiperiode. In het verlengde daarvan kregen kunstenaars, architecten, schilders en beeldhouwers belangrijke opdrachten die ook het artistieke leven in onze gewesten naar een nieuw hoogtepunt leidden. De begijnen van Brussel hadden aan dit religieus elan deelgenomen door de restauratie van hun kerk en

Op het huidige Begijnhofplein, aangelegd in de 19de eeuw, kan men vanop afstand de originele gevelstructuur bewonderen. De drie gevelpartijen zijn een erfenis van de gotiek. De gevel herinnert aan de verdwenen Jezuïetenkerk van Brussel in de compositie van lijsten, zuilen en pilasters, en aan de Sint-Michielskerk van Leuven in de overdadige versiering en de centrale topgevel.

Het plan van de kerk. De gotische funderingen werden opnieuw gebruikt, maar de zijkapellen werden gesloopt.

de bestelling van schilderijen bij Brusselse schilders. Pas in een laat stadium, toen er al aanzienlijke verbouwingswerken aan de kerk waren uitgevoerd, besloten de begijnen om hun kerk volledig te herbouwen in de nieuwe barokstijl die ook was toegepast bij de Jezuïetenkerk in Brussel, de Sint-Michielskerk in Leuven en de abdijkerk van Grimbergen.

Het ogenblik was niet bepaald goed gekozen. Na een periode van relatieve welvaart in de eerste helft van de 17de eeuw waren de Zuidelijke Nederlanden getroffen door een economische recessie die haar oorzaak vond in een slecht bestuur en de vele oorlogen op Zuidnederlandse bodem. Niettemin werd in 1657 de eerste steen van de nieuwe kerk gelegd. De begijnen hadden er toen wellicht nog geen flauw vermoeden van dat ze een te ambitieuze onderneming aanvatten die tot het langzame verval van hun instelling zou leiden en hen zelf in diskrediet brengen. De bouwwerken begonnen met de heraankleding van het gotische koor dat een decor kreeg dat afgekeken was van de Brusselse Jezuïetenkerk. Daarna volgde de heropbouw van de voorgevel en het middenschip, terwijl de kerkdiensten in het dwarsschip en het vernieuwde koor doorgingen. Het jaar 1675, waarin de kerk werd ingewijd, stemt waarschijnlijk overeen met de voltooiing

Omringd door de huizen van de begijnen was de gevel van de kerk vroeger niet vanop afstand zichtbaar zoals vandaag. Op de drempel van de kerk kan men de grote rijkdom aan architecturale uitdrukkingvormen bewonderen waarmee de gevel plastisch is opgebouwd : voluten, zuilen, pilasters, frontons, enz.

De kind-engeltjes met hun bolle wangtjes op de hoeken van de scheibogen tussen middenschip en zijbeuken vormen met de door voluten geflankeerde nissen en de uitspringende kroonlijsten een expressief en verfijnd geheel. De engelen op de hoeken van de scheibogen in het dwarschip wijzen door hun sensuelere vormen en geïndividualiseerde gelaatstrekken op een latere onstaansdatum, eind 17de of zelfs begin 18de eeuw.

van het middenschip en de zijbeuken die op de funderingen van de oude gotische kerk werden opgetrokken. Aangezien de Contrareformatie de overvloed aan kapellen had gebannen ten gunste van één grote cultusruimte, werd de kerk gebouwd zonder kapellen die toegang gaven tot de zijbeuken. Hierdoor zijn de zijbeuken ongewoon breed in verhouding tot het middenschip.

De overblijfselen van de gotische architectuur zijn nog heel duidelijk zichtbaar in de opstand en de vertikalisme van het gebouw, maar ook in de gewelven met hun gekruiste spitsbogen. Doordat de metselaars en de bouwmeesters in de Nederlanden weinig vertrouwd waren met de Romeinse bouwwijze met volle boog, werd een hybride oplossing uitgedokterd waarin klassieke stijl vermengd werd met gotische elementen. Dat is trouwens het geval in de meeste kerken van de Nederlanden die sinds het begin van de 17de

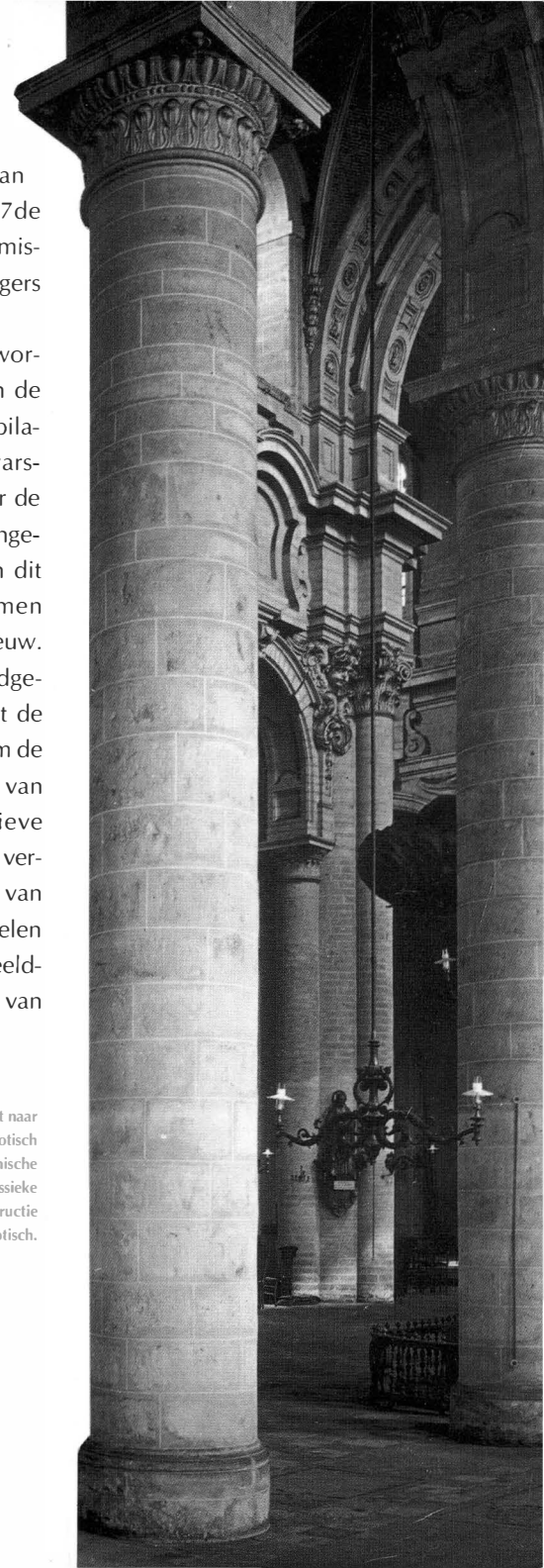

eeuw door Coebergher, Francquart en Huysens werden gebouwd. Aan vele details van de Begijnhofkerk merken we de imitatie van bekende voorbeelden uit het begin van de 17de eeuw door een bekwaam vakman, die echter onmiskenbaar minder inventief was dan zijn voorgangers en wiens naam trouwens onbekend is gebleven.

Als laatste gedeelte moest nog het dwarschip worden herbouwd. Daar bleef het hergebruik van de gotische funderingen en in het bijzonder van de pilaren van de kruising tussen middenschip en dwarschip niet zonder gevolgen en complicaties voor de gewelven waarvan de verdubbelde bogen een ingewikkeld patroon vormen. De bouwdatum van dit gedeelte van de kerk staat niet precies vast, men denkt einde van de 17de of begin van de 18de eeuw. Reeds in 1667 moesten de werken wegens geldgebrek worden onderbroken. Het is mogelijk dat de begijnen na 1676 enkele jaren moesten sparen om de werken te kunnen voortzetten en de verbouwing van het dwarschip aan te vatten. In het decoratieve beeldhouwwerk van de kerk is er een aanzienlijk verschil tussen de kind-engeltjes die de scheibogen van het middenschip versieren en de volwassen engelen in het dwarschip. Die laatste engelen zijn gebeeldhouwd in een stijl die typerend is voor het einde van de 17de, begin van de 18de eeuw.

Het hoge middenschip verwijst naar de uitgerokken vormen van een gotisch kerkgebouw. Het hele architectonische vocabularium is geïnspireerd op de klassieke architectuur, maar de constructie van de gewelven blijft gotisch.

Volgende bladzijde :
Algemeen zicht op het middenschip en het koor. Hoewel meer versierd is de begijnhofkerk gebouwd volgens het model van de Brusselse Jezuitenkerk die een halve eeuw eerder door Francquart was gebouwd.

Een ander document bevestigt het vermoeden dat de kerk pas laat voltooid raakte, in het eerste kwart van de 18de eeuw of zelfs nog later. We doelen op een gravure van J. Harrewijn uit de *Chorographia Sacra Brabantiae* van A. Sanderus (een soort geïllustreerde catalogus van alle religieuze instellingen in Brabant met informatie over hun oorsprong en geschiedenis). De gravure die gemaakt werd voor de tweede uitgave van dit werk, dat gepubliceerd werd in 1727, toont ons het Groot Begijnhof en zijn kerk in panoramisch perspectief. De kerk is afgewerkt, maar vertoont opmerkelijke verschillen met het echte gebouw. De centrale topgevel van de voorgevel en van het dwarschip wijken af van de reële toestand. Van het koor dat nog zijn gotische vensters heeft, kloppen sommige details en de proporties niet en ook de rechterkoorzijbeuk is in werkelijkheid veel breder. Andere delen van de kerk, met name de toren, stemmen dan weer perfect overeen met de huidige toestand. De verklaring is wellicht dat de foutief afgebeelde delen nog niet waren afgewerkt en dat de graveur zich gebaseerd heeft op bouwtekeningen die nadien nog gewijzigd werden.

Binnen in de kerk zien we ook dat de engelen die de koortravee versieren, veel klassieker van stijl zijn dan die van het dwarschip. Het zou goed kunnen dat ze uit het tweede kwart van de 18de eeuw dateren. Waarschijnlijk werd in die periode ook, niet zonder moeite, het dwarschip verbonden met het koor dat in 1657 oppervlakkig gerenoveerd was en werden er zijkoorbeuken gebouwd, veel breder dan afgebeeld op de gravures van Harrewijn en bekleed met grote daken zoals het middenschip, de zijbeuken en het dwarschip. De bouw van de barokke kerk zou dus alles bij elkaar bijna een eeuw hebben geduurd.

De gemaakte schulden moesten in elk geval nog tot in de jaren 1770 worden afbetaald. Het bouwproject was veel te grootschalig geweest en had het morele prestige van de begijnen een lelijke knauw gegeven. Om de werken te bekostigen, die zonder toestemming van de momboors, de stadsmagistraat en de Raad van Brabant werden aangevat, moesten de begijnen grote leningen aangaan. Zo werd tweemaal na elkaar, in 1658 en 1663, geld geput uit de kas van de infirmerie. Daardoor kregen de arme begijnen veel minder financiële hulp dan ze nodig hadden

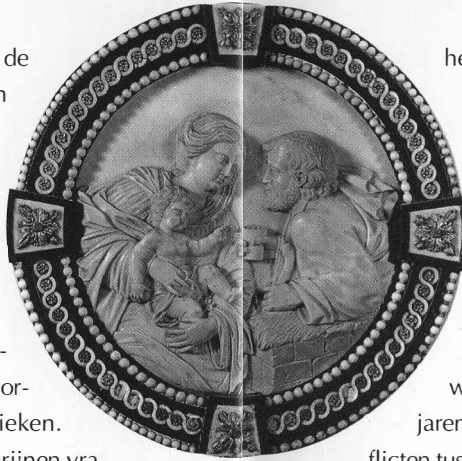
Links : Gravure van J. Harrewijn uit de *Chorographia Sacra Brabantiae* van A. Sanderus uit 1727, die een panoramisch zicht biedt op het begijnhof en zijn kerk. Het dwarschip en het koor, die nog in de steigers stonden, zijn wellicht volgens de bouwplannen weergegeven. Dit document is essentieel voor de datering van de verschillende delen van de kerk, die gebouwd werd vanaf 1657 maar pas in het midden van de 18de eeuw voltooid raakte.

De toren is een van de origineelste delen van de kerk. Het is een soort vrije bewerking van de torenspits van het stadhuis in barokke stijl. De toren was vrij vroeg klaar, zoals blijkt uit de gravure van Harrewijn waarop ze zeer getrouw is afgebeeld.

In het medaillon een detail van het hoofdaltaar met de voorstelling van de *Heilige Familie*.

en het kostte de meesteressen de afkeuring van de Brusselse magistraat. De luxe waarmee ze zich omringden en de manier waarop ze de instelling beheerden, werden door de magistraat gehokeld, maar de Raad van Brabant stelde hen in 1693 in het gelijk toen de meesteressen zich met hun financiële problemen tot deze hogere instantie wendden. Ze kregen de toestemming om geld uit de kassen van de infirmerie en de stichting Ter Kisten te nemen, dat normaal bestemd was voor hulp aan armen en zieken. Bovendien mochten ze de som van honderd florijnen vragen aan alle vrouwen die begijn wilden worden. Het overschot op de ontvangsten van de sacristie werd gebruikt om de schulden af te betalen, terwijl de arme begijnen die in "kloosters" samenwoonden, jaarlijks honderdtwintig florijnen moesten betalen. Ook werden er op de vier grote kerkelijke feesten van

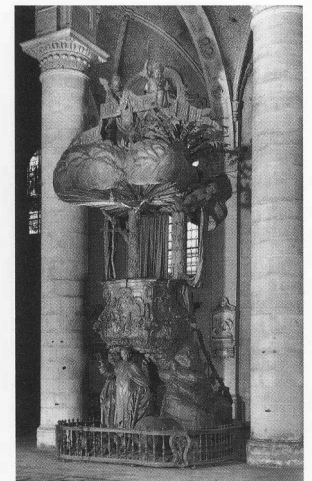
Het hoofdaltaar van de kerk, versierd met beelden van Walter Pompe, is afkomstig uit de abdij van Kortenberg. Het vervangt het altaar dat bij de Franse Revolutie vernield werd.

het jaar speciale collectes gehouden. Tenslotte werd ook de verkoop van plaatsen in de kerk en van grafstenen toegestaan.

Als gevolg van al deze maatregelen veranderde de sociale samenstelling van het Begijnhof, dat meer en meer evolueerde naar een rustige verblijfplaats voor dames uit de betere kringen. Het aantal intredingen daalde gevoelig, net als het aantal arme begijnen dat financieel ondersteund werd. De afbetaling van de schulden moest nog vele jaren worden voortgezet en zorgde geregeld voor conflicten tussen de arme en rijke begijnen. Het ergst van al was dat het Begijnhof langzaam maar zeker in verval raakte.

Door het vele geld dat de bouw van de kerk had opgeslorpt, bleef er voor de binnendecoratie maar weinig over. De begijnen moesten noodgedwongen de barokschilderijen en -altaren uit de oude kerk terugplaatsen. In het midden van de 18de eeuw kreeg de afgewerkte kerk een nieuw hoofdaltaar, versierd met beeldhouwwerk van Van Mons. Het werd helaas vernield tijdens de Franse Revolutie en vervangen door een altaar afkomstig uit de abdij van Kortenberg. Het is overigens bekend dat de pastoor en de meesteressen van het Begijnhof misbruik maakten van de fondsen die hen waren toegekend om er de schulden van de nieuwe kerk mee af te betalen en het geld voor persoonlijke doeleinden aanwendden. Hun levensstijl stond ver van de geest van armoede uit de oorspronkelijke statuten van het Begijnhof. De afwerking van de kerk en de inrichting ervan waren zeker niet hun voornaamste zorg. Het eindigde ermee dat de arme begijnen zich in 1771 bekleogen bij de Brusselse magistraat. Die publiceerde in 1773 een gedetailleerd verslag over de geschiedenis van de instelling en de misbruiken die uit de financiële perikelen rond de bouw van de nieuwe kerk waren voortgekomen. Als gevolg daarvan vaardigde keizerin Maria-Theresia een edict uit om weer orde op zaken te stellen. Onder haar opvolger, Jozef II, moest het Begijnhof een lijst overmaken van al zijn bezittingen. Het verscherpte toezicht van de Staat op de Kerk kondigde in de verte reeds de omwentelingen van de Franse Revolutie aan.

Wegens de hoog oplopende bouwkosten konden de begijnen de nieuwe kerk langs binnen niet zo weelderig meubileren als ze gewild hadden. Ze moesten zich tevredenstellen met de schilderijen en altaren uit de oude kerk. De aan de H.-Dominicus gewijde preekstoel is afkomstig uit de kerk van het voormalige Dominikanerklooster in Mechelen dat tijdens de Franse Revolutie gesloten werd.

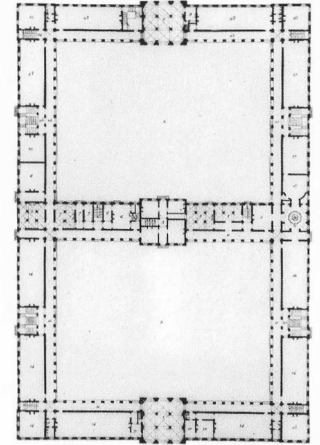

Henri-Louis-François Partoes (1790-1873), architect van het Bestuur der Godshuizen, kreeg zijn opleiding in het leger van Napoleon. Van de Franse ingenieurs leerde hij de rationele principes en de sobere uitdrukingsvorm van het neo-classicisme. Hij ontwierp ook het nu verdwenen Sint-Janshospitaal dat samen met het Groot Godshuis tot zijn belangrijkste werken behoort.

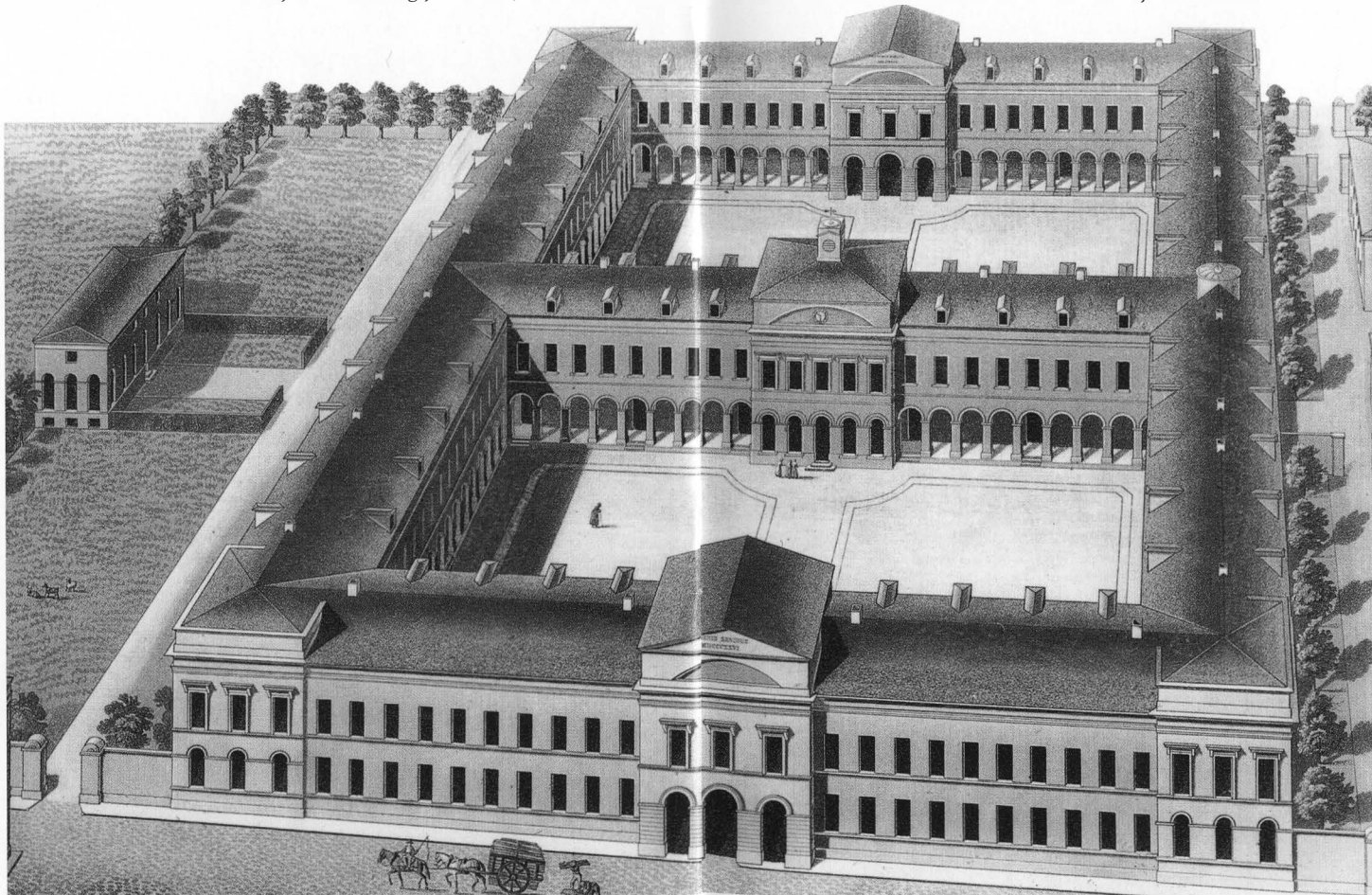
HET GROOT GODSHUIS

De Oostenrijkse Nederlanden werden vanaf 1792 bezet door Franse revolutionaire troepen die onmiddellijk begonnen met de onteigening van kerkelijke en adellijke goederen. In 1794 volgde de officiële inlijving bij Frankrijk. De bezettingsmacht riep een speciale ordemacht in het leven om de Franse wetten te doen naleven die systematisch komaf maakten met alle rechtsregels en instellingen van het Ancien Régime. Het Begijnhof van Brussel werd geplunderd net als talrijke andere kloosters en kerken in de stad. Verschillende schilderijen uit de begijnhofkerk, waaronder

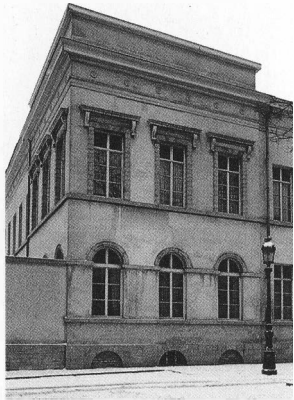
twee werken van Gaspar de Crayer, werden in beslag genomen door de commissarissen van Openbaar Onderwijs die de verzamelingen samenstelden voor het toekomstige nationaal museum van het Louvre. In oktober 1796 werden de religieuze ordes en congregaties opgeheven, met uitzondering van diegene die zich bezighielden met onderwijs en ziekenzorg. Maar het was slechts uitstel van executie : een jaar later werden ook zij ontbonden door een nieuw decreet uit Parijs. Zo verdween het Begijnhof na een bestaan van vijf en een halve eeuw.

De plattegrond van het Groot Godshuis draagt de stempel van de Franse architectuurtheoreticus J.N.L. Durand. Het raster van loodrechte lijnen wordt op gevoelige punten doorbroken om meer ruimte en gewicht te geven aan de voornaamste delen van het gebouw : centrale directeurswoning, hoekpaviljoenen, ingangsgebouw.

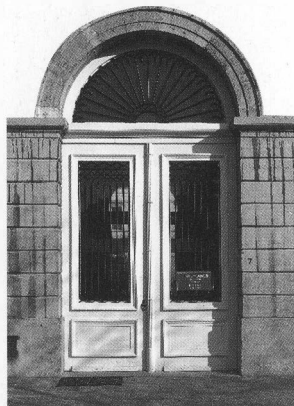

Algemeen zicht op het Groot Godshuis, gebouwd van 1824 tot 1827. Het ontwerp volgt het grondplan van de klassieke godshuizen, De gebouwen zijn rond twee binnenpleinen geschaard, met open arcaden die een gaanderij overdekken. In het midden de directeurswoning, rechts de kapel. Uiterlijk lijkt het Groot Godshuis zowel op de opsluitings- en verzorgingsinstellingen van de 17de eeuw als op de nog oudere kloosters.

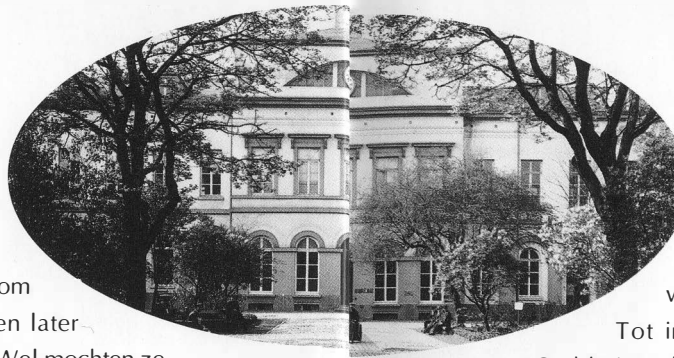

De hoekpaviljoenen van het gebouw onderscheiden zich hiërarchisch van de rest van het gebouw door verschillen in decoratie en proporties. Centraal in het complex bevindt zich de woning van de directeur, opvallend door het aantal vensters en hun rijkere versiering. Vanuit zijn woning kan de directeur de twee binnenpleinen in het oog houden, de discipline en het goed gedrag controleren en zijn instructies geven. De plaats van de directeurswoning beantwoordt aan het ideaal van sociale orde dat de ondernemende burgerij er in het begin van de 19de eeuw op nahield.

De toegang tot het Groot Godshuis : een monumentale inrijpoort maar ontdaan van elke overbodige versiering.

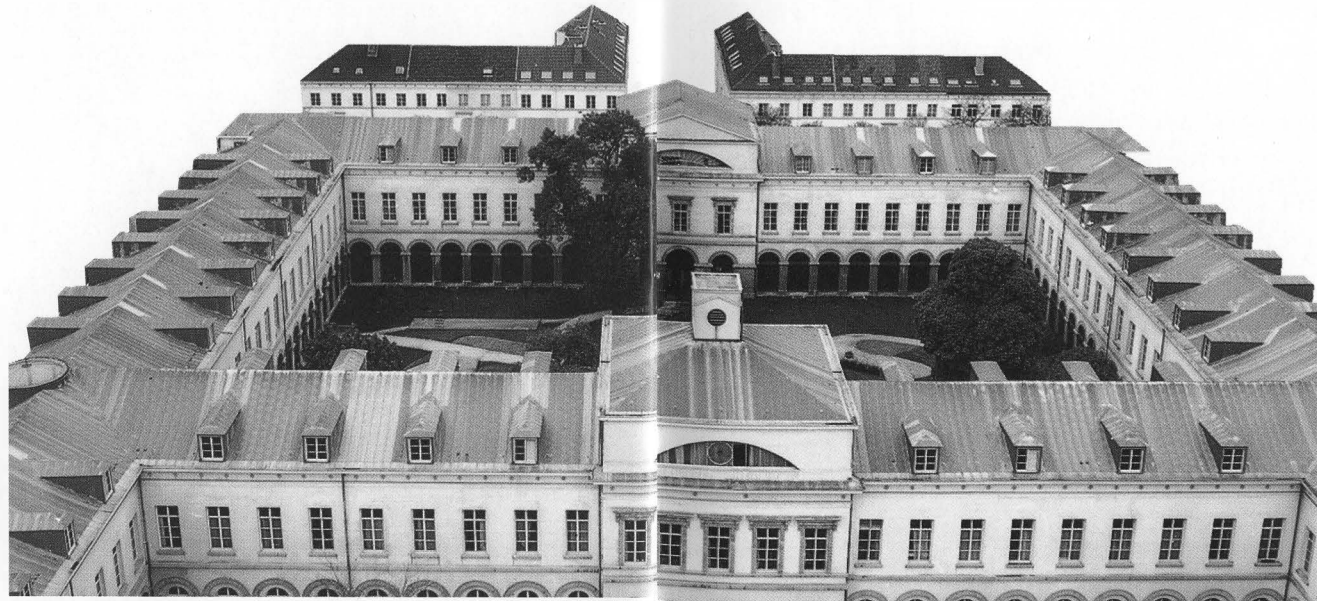

Zijn taken in de ziekenzorg en armenhulp werden overgenomen door een nieuwe instelling, het Bestuur der Godshuizen. De begijnen kregen nochtans de toelating om in hun huizen te blijven wonen en later mochten ze ook de kerk bezoeken. Wel mochten ze niet langer het begijnenkleed dragen en evenmin nog novices aanvaarden. Naarmate de oude begijnen overleden, werden hun huizen verkocht of ingenomen door het Bestuur der Godshuizen dat de oude infirmerie beheerde. Na het Concordaat tussen Napoleon en de paus (1801) werden de kerken opnieuw geopend en nieuwe parochies gevormd. De begijnhofkerk, die aan Sint-Jan-de-Doper was gewijd, werd hulpparochiekerk voor de Finistère-parochie. Het oude ommuurde complex van het Begijnhof viel niet meer als een afzonderlijke enclave in de stad te herkennen. De begijnen kregen in 1814 opnieuw de toelating om hun habijt te dragen en probeerden herhaalde malen om hun instelling nieuw leven in te blazen, maar ze stuitten daarbij

op fel verzet van de burgerlijke overheid. Hun pogingen hadden slechts tot resultaat dat hun activiteit en aantal scherp in de gaten werden gehouden.

Tot in 1827 gebruikte het Bestuur der Godshuizen de lokalen van de oude infirmerie, gelegen achter het koor van de begijnhofkerk, en werd een aantal huizen van het vroegere begijnhof verbouwd en samengevoegd om als godshuisjes voor alleenstaande vrouwen te dienen. De instelling stond bekend als de Verenigde Godshuizen. In 1817 besloot het Bestuur om vanwege de slechte staat van de bestaande huizen een nieuw gebouw op te trekken. De plannen voor het nieuwe Godshuis werden getekend door architect H.L.F. Partoes. De werken begonnen in 1824 en werden beëindigd in 1827. De plattegrond van het nieuwe complex vormde een rechthoek van gebouwen rond twee centrale binnenplaatsen met arcaden die open gaanderijen overspannen. Partoes inspireerde zich daarbij zowel op het traditionele grondplan van

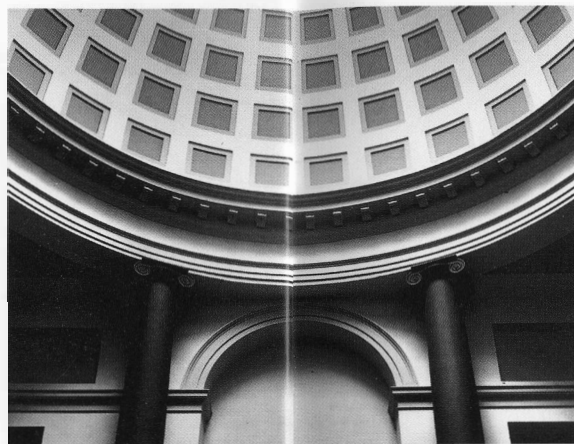
De stijl van het Groot Godshuis is een streng en functioneel neo-classicisme, dat bij ons typisch is voor de Napoleontische en Hollandse periode. Bijna elke versiering ontbreekt, de schoonheid van het gebouw wordt volledig bepaald door de juiste proporties en de ritmische vlakverdeling

De bewoners van het Groot Godshuis werden in ruil voor hun kost en inwoon aan het werk gezet.

de opsluitings- en verzorgingsinstellingen uit de 18de eeuw, als op de nog oudere gebouwenstructuur van de kloosters. In een periode waarin het industriekapitalisme aan zijn opmars begon, kon de burgerij zich niet indenken of voorzien welke grote ellende de bevolking van het platteland en de steden weldra zou treffen. De overheid scheerde ziekte, armoede en criminaliteit over dezelfde kam en dacht alle gevallen van armoede in een stad te kunnen opvangen door de oprichting van een tehuis met streng regime waar alle bedelaars, bejaarden en zieken zouden worden opgesloten en verplicht tewerkgesteld.

De sobere architectuur weerspiegelt de aard van de instelling en de levenswijze waaraan de kostgangers werden onderworpen. De straten en pleinen die rond het nieuwe godshuis werden aangelegd, waren typerend voor de burgerlijke wijken van die tijd met brede, rechte straten zonder enige onregelmatigheid, geflankeerd door witte huizen met grote ramen waarin hardwerkende en spaarzame burgers woonden. De economische ontwikkeling van België werd in de 19de eeuw gekenmerkt door een snelle industrialisering die zoveel ambachtslieden en kleine boeren verarmde, dat het steeds moeilijker werd hen onder controle te houden. De remedies varieerden van armenzorg door liefdadige dames en scherp politietoezicht om eventueel oproer snel te kunnen onderdrukken, tot de bouw van nieuwe ziekenhuizen en gevangenissen die op efficiënte wijze de extreme reacties veroorzaakt door ontbering konden opvangen. Als gevolg daarvan raakte het Groot

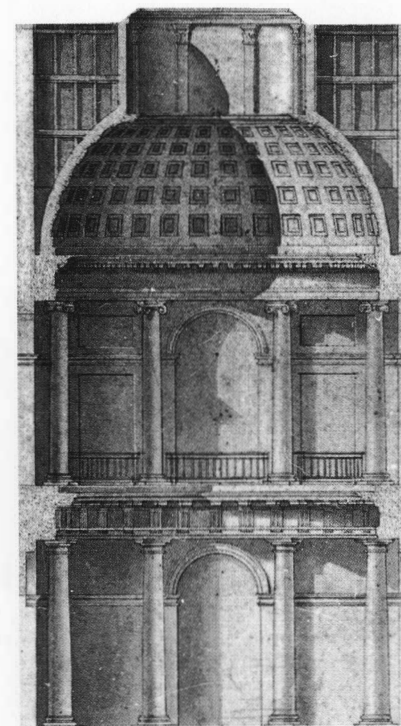
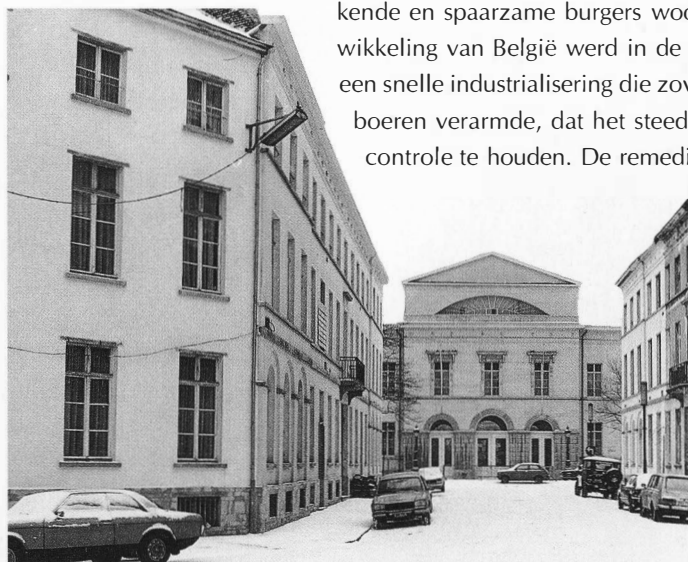
Godshuis met zijn verouderde medische infrastructuur snel voorbijgestreefd. Na diverse bestemmingen te hebben gehad, werd het tenslotte opnieuw een geriatrisch ziekenhuis. Zijn huidige naam, Pacheco-Instituut, verwijst naar de milde schenker die in de 18de eeuw een bejaardentehuis liet oprichten, dat gesloopt werd voor de aanleg van het Justitiepaleis en toen naar de gebouwen van het Groot Godshuis werd overgebracht. Om aan de moderne vereisten op het gebied

van geriatrische geneeskunde te voldoen, werd het Groot Godshuis in 1976-1982 langs binnen grondig vernieuwd. Alleen de kapel heeft haar oorspronkelijke uitzicht nog vrijwel volledig bewaard.

De kapel werd versierd met schilderijen van de neo-klasseke schilder François-Joseph Navez (1787-1869). Rechts het doek dat boven het hoofdaltaar hangt, *Tronende Madonna*, een ontmoeting tussen laat neo-classicisme en pre-rafaëlitische inspiratie. Drie andere schilderijen hangen in rondboognissen en symboliseren de theologische deugden : *Geloof, Hoop en Barmhartigheid*.

Het Groot Godshuis maakt deel uit van een urbanistisch project waarin straten, pleinen en gebouwen een zeer kenmerkend geheel vormen. De relatie van de ruimte en de openbare monumenten tot de particuliere huizen, die regelmatige rijen vormen, getuigt van een welbepaalde opvatting over de stad en haar bewoners.

Bovenaan midden : De kapel, ontworpen in een uitgezuiverde klassieke stijl, is een van de mooiste ruimtes van het gebouw. De cirkelvormige centraalbouw is ingeschreven in een vierkant grondplan. De tweeledige opstand bestaat uit boven elkaar geplaatste Dorische en Ionische zuilen. De door een lantaarn bekroonde koepel heeft een casementendecor dat geïnspireerd lijkt op de koepel van het Pantheon te Parijs.

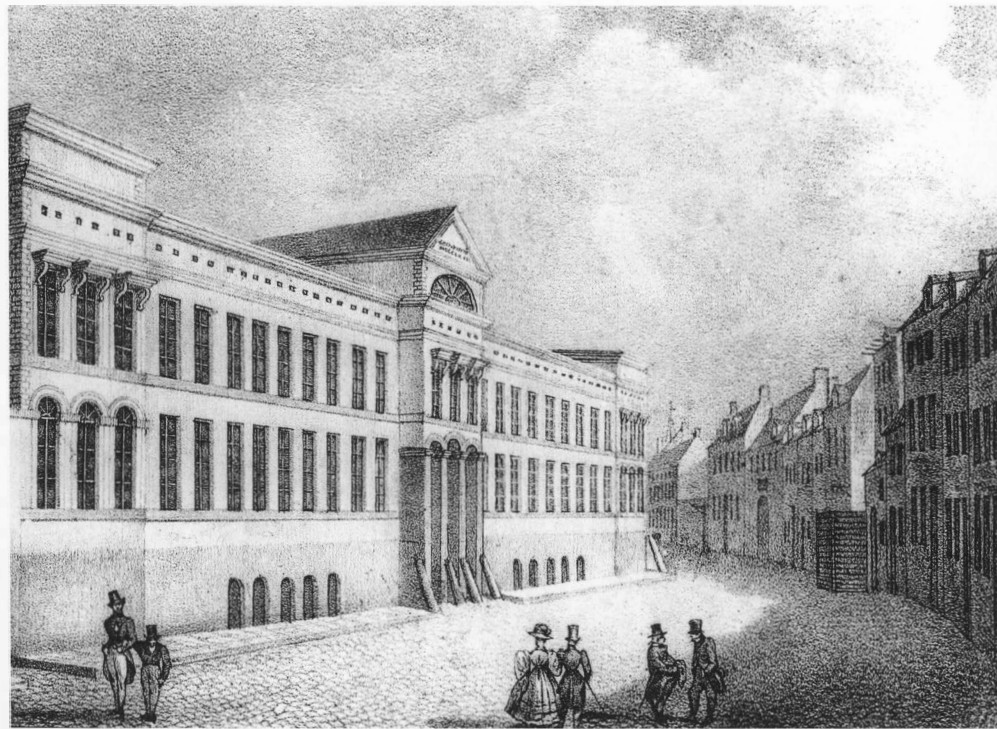
Een doorsnede van de kapel. Dorische zuilen op de begane grond, Ionische zuilen op de verdieping. Vanop de tribune konden de directeur of bezoekers de kerkdiensten bijwonen.

DE BEGIJNHOF-

rechterpagina : Topografisch plan van het Groot Begijnhof uit 1822. De straten, doodlopende steegjes en gebouwen van het vroegere begijnhof zijn duidelijk situeerbaar. De Marcqstraat langs de westkant van het Groot Godshuis is al ontworpen maar nog niet aangelegd.

Na de bouw van het Groot Godshuis belaste architect Partoes zich met de stedenbouwkundige aanleg van het terrein rond het nieuwe gebouw dat in de moestuin van het voormalige begijnhof was opgetrokken. De Lakensestraat, die naar de Groendreef en het Koninklijk Paleis van Laken leidde, was toen een van de meest chique straten van de hoofdstad. Vanaf 1824 werden de terreinen langs deze straat verkaveld en als bouwgrond verkocht. Sobere, spaarzaam versierde huizen met neo-klassieke gevels in de stijl van de periode gaven er de toon aan. Partoes ontwierp het plein en de straat langs het Groot Godshuis, die in de Lakensestraat uitkomen, in dezelfde geest. Hij bouwde er de meeste huizen en zorgde ervoor dat daarbij een homogeen geheel ontstond waarvan de architectuur in harmonie was met het grote complex aan

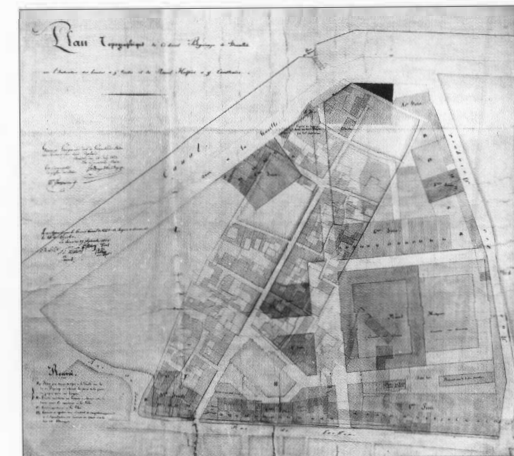
Het Groot Godshuis gezien vanaf de Vaartstraat.
Lithografie gesigineerd J.B. Jobard.

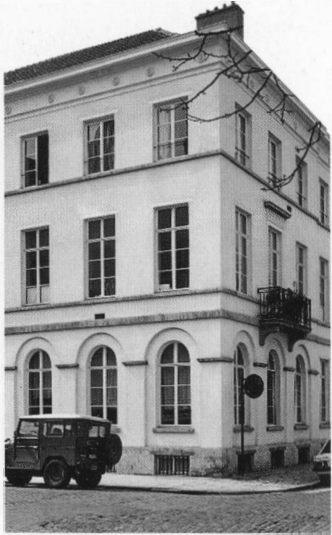

EN GROOT GODSHUISWIJK

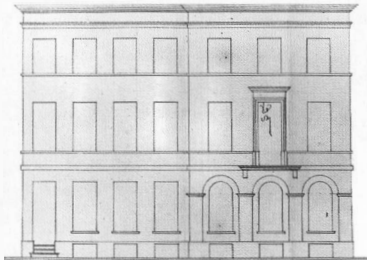
de overkant. Op dezelfde manier ging hij ook tewerk in de Fermerijstraat die de verbinding vormt tussen het Groot Godshuis en de begijnhofkerk.

In de Marcqstraat, die van de Grootgodshuisstraat naar de Vaartstraat leidt, bouwde Partoes huis nummer 7. Het kreeg snel navolging van verschillende andere individuele woningen in de straat met hun witte gevels en decoratie van meestal eenvoudige lijsten. De nieuwe wijk naast het Groot Godshuis was een van de eerste stedenbouwkundige operaties waarop de 19de eeuw zo

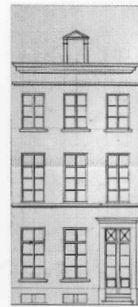
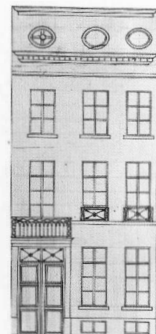
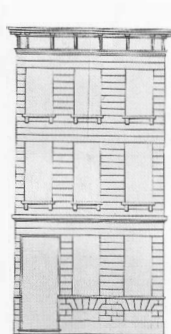
De Fermerijstraat en de hoek van het Grootgodshuisplein. Het loodrechte raster dat het grondplan van het Groot Godshuis structureert, wordt als het ware ook buiten de muren doorgetrokken en creëert een atmosfeer van rust en kalme die ook vandaag nog de begijnhofwijk kenmerken.

Gevel van een van de huizen op het Grootgodshuisplein, volgens de plannen van architect H.L.F. Partoes. De proporties zijn op kleinere schaal dezelfde als die van het Groot Godshuis.

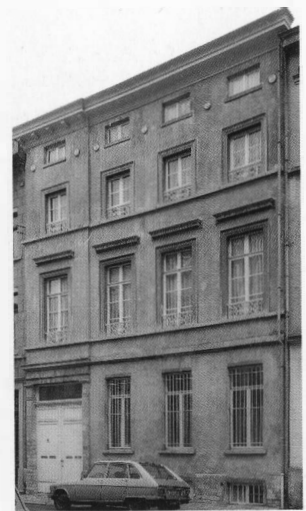
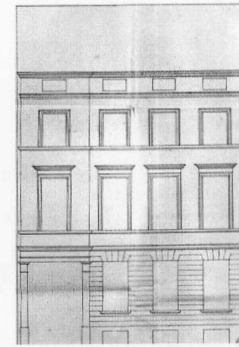
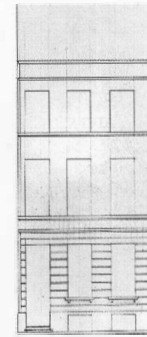
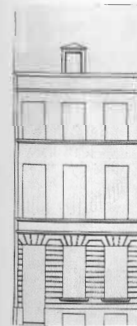

Terwijl het Groot Godshuis nog in opbouw was, werden de gronden langs de Lakensestraat verkocht en bebouwd met nieuwe huizen in een elegante maar sobere stijl. Hoewel sterk verwaarloosd, hebben de meeste huizen iets van hun oude allure weten te behouden.

Boven: details van een wat rijker gedecoreerd huis in de Marcqstraat nr 12-14.

Onderaan, van links naar rechts: de huizen nummers 10, 2B, 4 en 21 in de Marcqstraat.

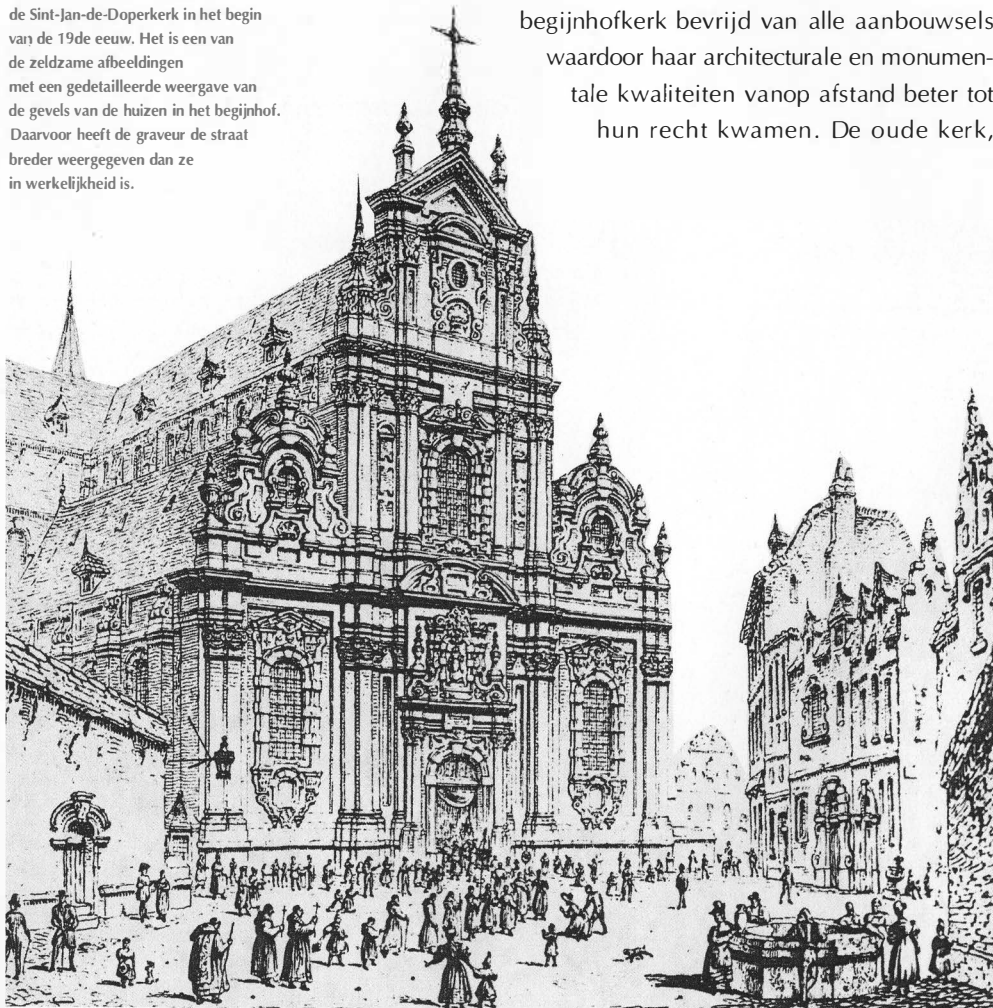

Rechter pagina :

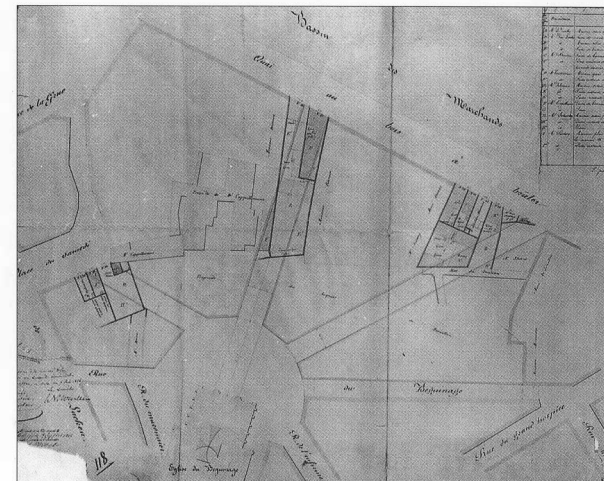
Ontwerpplan voor het Begijnhofplein en de aanpalende percelen, getekend door J.B. Van Keerbergen in 1856. Het nieuwe plein maakt het mogelijk de nodige afstand te nemen om de gevel van de kerk te bekijken en benadrukt zijn monumentaliteit.

Gravure van J. Coney met de Sint-Jan-de-Doperkerk in het begin van de 19de eeuw. Het is een van de zeldzame afbeeldingen met een gedetailleerde weergave van de gevels van de huizen in het begijnhof. Daarvoor heeft de graveur de straat breder weergegeven dan ze in werkelijkheid is.

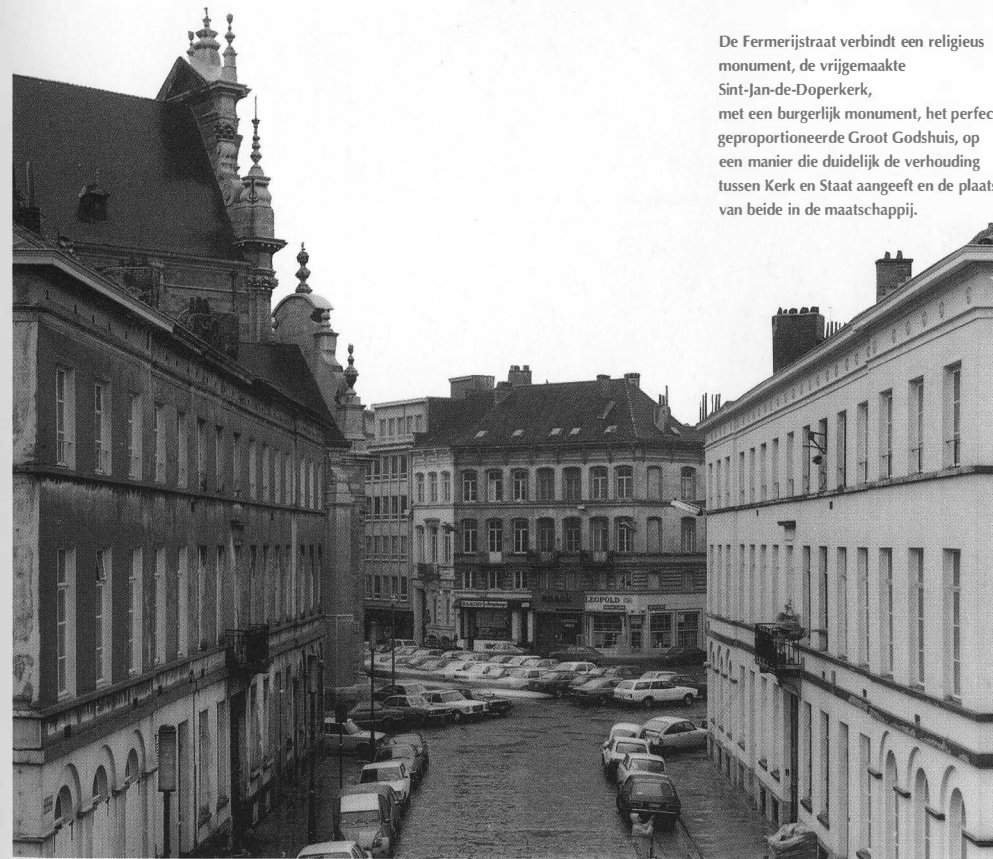
dol was. De opmerkelijke eenheid van de wijk werd bewonderd en zette aan tot gelijkaardige projecten in andere delen van de stad. In de Begijnhofstraat werden de oude huizen van de begijnen herbouwd of vernieuwd, waarbij de topgevels en portalen verdwenen voor een eenvoudiger architectuur. In de jaren 1850 werd voor de begijnhofkerk een cirkelvormig plein aangelegd, evenals de Cipres-, Populier- en Rolstraat die samen met de Begijnhof- en Fermerijstraat een stervormig patroon vormen. De meeste nog bestaande begijnhuizen verdwenen tijdens het trekken van deze nieuwe straten. Tegelijk werd ook de begijnhofkerk bevrijd van alle aanbouwsels waardoor haar architecturale en monumentale kwaliteiten vanop afstand beter tot hun recht kwamen. De oude kerk,

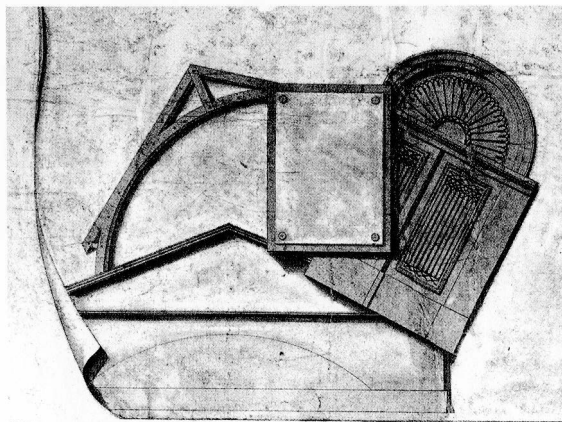

door de begijnen in de 17de eeuw gebouwd als trots symbool van hun sociaal aanzien en nadien een nederige parochiekerk geworden, was voortaan perfect geïntegreerd in het Brusselse stadsweefsel. Ze had nu het karakter van een monument, met een openbaar plein en straten eromheen langs dewelke sobere burgerhuizen stonden. Deze inrichting weerspiegelde duidelijk de nieuwe verhoudingen tussen Kerk en Staat.

De Fermerijstraat verbindt een religieus monument, de vrijgemaakte Sint-Jan-de-Doperkerk, met een burgerlijk monument, het perfect geproportioneerde Groot Godshuis, op een manier die duidelijk de verhouding tussen Kerk en Staat aangeeft en de plaats van beide in de maatschappij.

Tekening van H.L.F. Partoes. Detail.

In dezelfde collectie :

HET JUBELPARK, ZIJN GEBOUWEN EN MUSEA (FR - NL - ESP - GB)

HET KERKHOF AAN DE DIEWEG (FR - NL)

DE GROTE MARKT VAN BRUSSEL (FR - NL - ESP - GB)

DE HEIZEL (FR - NL - ESP - GB)

DE OUDE DORPSKERN VAN ANDERLECHT (FR - NL)

ERASMUSHUIS - BEGIJNHOF - COLLEGIALE KERK VAN SINT-PIETER EN SINT-GUIDO

DE OVERDEKTE GALERIJEN (FR - NL - ESP - GB)

DE LOUIS BERTRANDLAAN EN HET JOSAPHATPARK (FR - NL)

DE SINT-KATELIJNEWIJK (FR - NL - ESP - GB)

DE VIJVERS VAN ELSENE (FR - NL)

DE ZAVEL (FR - NL - ESP - GB)

Grafisme : La Page
Vertaling : Gitracom
Fotogravure : Ro Scan
Productie : Books Line International
Distributie : Altera Diffusion

© Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, dienst Monumenten en Landschappen
Hertogstraat 59-61 - 1000 Brussel
Tel.: 02/512.43.55

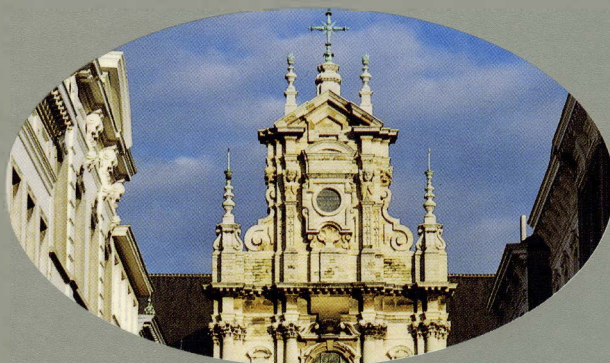
© Solibel Edition
Vilain XIII-straat 26
1050 - Brussel
Tel.: 02/640.44.07

GEDRUKT IN BELGIE
WETTELIJK DEPOT: D/1994/6842/04

De collectie "Brussel, Stad van Kunst en Geschiedenis" wordt uitgegeven om het culturele erfgoed van Brussel ruimere bekendheid te geven.

Boeken vol anekdotes, onuitgegeven documenten, oude afbeeldingen, historische overzichten met aandacht voor stedenbouw, architectuur en kunsten... een echte goudmijn voor de lezer en wandelaar die Brussel beter wil leren kennen.

In dit nummer gaan we op ontdekking in de Begijnhofwijk die gedomineerd wordt door de prachtige barokkerk van het vroegere begijnhof en door het neo-classicistische Groot Godshuis uit het begin van de 19de eeuw, toen de hele wijk heraanlegd werd.

Didier van Eyll,
Staatssecretaris